

Varastokirjasto *tiédottaa*

Kaukopalvelun teemanumero

2/2004

Varastokirjasto tiedottaa -

Varastokirjaston
tiedotuslehti

PL 1710
(Päivärannantie 10)
70421 KUOPIO
sähköposti:
varkirja@nrl.fi
telefax:
(017) 364 5050
16. vuosikerta

Päätoimittaja:

Kari Paakkinen
(017) 264 6026
kari.paakkinen@nrl.fi

Toimituskunta:

Pentti Vattulainen
Kari Paakkinen
Pasi Juttula

Ulkoasu:

Pasi Juttula

Artikkelit luettavissa
myös osoitteessa
[http://www.nrl.fi/
julkaisut.htm](http://www.nrl.fi/julkaisut.htm)

Edita Oy
Helsinki, 2004

Sisällys 2/2004

- 1 **Kaukopalvelun muutoksia**
Pentti Vattulainen
- 4 **Aika entinen ei koskaan enää palaa ...**
Ari Muhonen
- 8 **Haluan valtionkirjaston!**
Heikki Poroila
- 14 **Lyhköne kertoma vallan ernomasesta
kokemasta – kokemuksia yhteislainaksesta
Tampereen yliopiston kirjastossa**
Viivi Kataja-Peltonen, Carina Qvick-Kansanaho,
Eija Heikkinen
- 17 **Kaukopalvelua nääs**
Hannu Markkanen

Kaukopalvelun muutoksia

**Pentti Vattulainen, kirjastonjohtaja
Varastokirjasto**

Tämänkertainen tiedotuslehti käsittelee kaukopalvelua. Asia on ajankohtainen, ja eri kirjastosektorit ovatkin ryhtyneet toimenpiteisiin. Linnea2-konsortio on asettanut työryhmän selvittämään Voyager-ohjelmistoon mahdollisesti liitettävän kaukopalveluohjelman tarpeellisuutta. Jyväskylässä lokakuussa pidetyillä kirjastonjohtajien päivillä eri kirjastosektoreiden kokouksessa tehtiin aloite kansallisen kaukopalvelujärjestelmän kehittämiseksi.

Suomen kirjastojen kaukopalvelu on kokenut suuria muutoksia 90-luvun alun jälkeen. Yliopistokirjastojen antama kaukopalvelu tuli maksulliseksi vuonna 1992, mikä romahdutti sekä annetun että saadun kaukopalvelun määrät. Vuonna 1991 yliopistokirjastot saivat yli 320 000 kaukopalvelutilausta, vuonna 1995 määrä oli noin 197 000 ja vuonna 2002 enää noin 119 000. Maksujen lisäksi elektronisten aineistojen lisääntyminen on vähentänyt kaukopalvelun tarvetta. Toisaalta viime aikoina on ollut merkkejä kaukopalvelukysynnän kasvusta.

Kaukopalvelukysynnän väheneminen yliopistokirjastoissa on ilmeisen ymmärrettävää, mutta vertailu muihin kirjastosektoreihin ja muihin maihin asettaa kysymyksiä. Yleisissä kirjastoissa kaukopalvelukysyntä on ollut tasaisessa kasvussa. Vuonna 1993 yleiset kirjastot saivat noin 155 000 kaukolainaa ja vuonna 2003 määrä oli noin 255 000. Myös annettujen kaukolainojen määrä on kasvanut ja nykyään yleiset kirjastot antavat enemmän kaukolainoja kuin saavat.

Muissa pohjoismaissa kaukopalvelun määrät ovat tasaisesti kasvaneet ja esimerkiksi Tanskan yliopistokirjastot antavat yli kuusi kertaa enemmän kaukolainoja kuin Suomen yliopistokirjastot. Kaukopalvelun osuus yliopistokirjastojen kotilainoista on Tanskassa yli 10 %, Suomessa vain yhden prosentin luokkaa. Tällainen profiiliero

saattaisi viitata siihen, että Suomen yliopistokirjastojen aineistojen yhteiskäytölle (resource sharing) on vuosien mittaan syntynyt esteitä.

Kaukopalvelua on yritetty kehittää monella tavalla. Suurin askel oli luopuminen VTLS-ohjelmistosta ja uuden kirjastojärjestelmän hankinta. Tämän tuli suunnitelmien mukaan tukea kaukopalvelua. Voyager-ohjelmisto on kuitenkin ollut tässä suhteessa pettymys. Vain sen Universal Borrowing -moduuli jotenkin liittyy kaukopalveluun.

Kun kaukopalvelun kehittämisen tarve kuitenkin on identifioitu, Linnea-yleiskokous päätti 31.3.2004, että perustetaan kaukopalvelijoista ja johtajista koostuva työryhmä selvittämään miten konsortion kaukopalvelua pitää kehittää. Tähän liittyen tuli selvittää, hankitaanko jokin kaukopalveluohjelmisto, millainen ja mihin tarkoitukseen, yhdessä vai erikseen.

Työryhmän tehtäviksi esitettiin: kaukopalvelun nykytilan kartoitus, tutustuminen muiden maiden tilanteeseen (esim. Ruotsi, Tanska, Hollanti), tavoitteiden määrittely: mihin suuntaan kaukopalvelua tulisi kehittää ja millaista kaukopalvelua halutaan jatkossa (asiakastoimisuus? maksut?), mahdollisten ohjelmien kartoitus, raportin kirjoittaminen.

Työryhmän työ alkoi elokuussa 2004 ja sen tulee jättää raportti Linnea2-

yleiskokoukselle maaliskuussa 2005. Työryhmän toiminta kytketään Opetusministerin toimialatyöryhmään ja sen toiminnassa otetaan huomioon myös uusi maksupalveluasetus, joka astuu voimaan 2006. Työryhmä selvittää asiakastoimisuuden roolia sekä asiakasrekisterien yhteiskäytön mahdollisuuksia. Työryhmän raportin pitää soveltua kansalliseen päätöksentekoon ja tuottaa informaatiota uutta maksupalveluasetusta varten.

Jyväskylässä järjestettiin lokakuussa ensimmäistä kertaa eri kirjastosektorien yhteistyötä kartoittava kokous. Siihen osallistuivat AMKIT-konsortion johtoryhmän sekä erikoiskirjastojen, yliopistokirjastojen ja yleisten kirjastojen neuvostojen työvaliokuntien kokous. Kokouksessa pohdittiin sellaisia yhteistyötä vaativia asioita joita esim. Kansalliskirjaston toimialan laajentamista pohtivassa työryhmässä ei ole tullut esille. Tärkein asia oli aloite kansallisen kaukopalvelujärjestelmän kehittämiseksi. Seuraavassa aloite kokonaisuudessaan.

Kansallinen kaukopalvelujärjestelmä

Kirjastojen toiminnan kehittämisessä trendi on ollut kohti entistä tiiviimpää yhteistyötä alueellisesti ja valtakunnallisesti sekä kirjastosektoreiden sisällä että eri sektoreitten välillä. Tavoitteena on entistä toimivampi kansallinen kirjastoverkko. Osana tätä integroitumiskehitystä kaikki kirjastosektorit ovat nyt sisäisesti järjestäytyneet.

Viime vuosina on eri kirjastosektoreille valmistunut strategia-asiakirjoja, jotka linjaavat kehittämistoimintaa ja yhteistyötä sektorin sisällä. Koko kansallista kirjastoverkkoa koskeva Kansalliskirjaston toimialan laajentamisprosessi on meneillään. Useita toiminnallisia kehittämishankkeita on käynnissä joko valtakunnallisella, sektorikohtaisella tai suppeammalla konsortiopohjalla.

Monet kehittämishankkeet, tapahtuivatpa ne sitten suppeammassa, esim. yhden kir-

jastojärjestelmän piirissä tai alueellisesti, hyödyttävät välillisesti koko kirjastoverkkoa. Osa kehittämistehtävistä on sellaisia, että ne on parasta tehdä valtakunnallisesti ja kaikki kirjastosektorit huomioon ottaen. Tällaisia ovat mm. pääosin Kansalliskirjaston toimialaan kuuluvat tehtävät. Kaikki koko kirjastoverkkoa palvelevat toiminnot tai niitten kehittäminen ei kuitenkaan tule hoidetuksi Kansalliskirjaston kautta.

Kaukopalvelu

Kaukopalvelu on kirjastojen verkostomaisen toiminnan perinteisin muoto. Se on luonteensa puolesta ja määritelmän mukaan kirjastojen välistä toimintaa. Se on sekä sektorirajat että valtakuntien rajat ylittävää toimintaa, jonka kehittämisessä on vanhastaan tehty sekä kansallista että kansainvälistä yhteistyötä.

Viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana on kaukopalvelun toimintaympäristössä tapahtunut niin paljon ja moneen suuntaan käyviä muutoksia, että nyt on korkea aika tehdä kokonaisvaltainen selvitys tilanteesta ja ehdotukset tarvittavista toimenpiteistä suomalaisen kaukopalvelujärjestelmän toimintakyvyn turvaamiseksi ja parantamiseksi.

Kirjastokenttään on etabloitunut uusi tekijä: ammattikorkeakoulujen kirjastot. Kaukopalvelun tekninen infrastruktuuri on muuttunut lähes täydellisesti perusasioista alkaen: bibliografisten ja kokoelmatietojen saatavuus, tilaus- ja toimitustavat, maksut ja maksamismenetelmät ovat aivan eri tasolla kuin kymmenen vuotta sitten. Kuitenkin merkittävässä osassa kansallisista tietovarannoista, erikoiskirjastojen kokoelmat ovat puutteellisesti käytettävissä. Kaukopalvelun suorituskyky on noussut tuntuvasti, mutta asiakkaiden odotukset ja vaatimukset kasvavat nopeammin. Kausijulkaisujen kokoteksti-tietokannat ovat vähentäneet osaltaan kaukopalvelukysyntää, mutta pitkäaikaiskäyttöön liittyy

avoimia kysymyksiä. Lisäksi niiden lisenssiehdot ehkäisevät kaukopalvelua. E-kirjojen vaikutusta ja osuutta kaukopalvelussa on toistaiseksi vaikeata arvioida. Paikallislainauksen ja kaukolainauksen raja on alkanut hämärtyä. Yleisten kirjastojen puolella ns. seutulainaus tai kimppakirjastojen välinen lainaus on kasvanut jatkuvasti. Varastokirjasto on ollut edistämässä ns. asiakastoimista kaukolainausta ja nyt Voyager-kirjastojärjestelmän mahdollistama yhteislainaus toimii Varastokirjaston ja kolmen muun kirjaston kesken. Maailmalla kokeillaan kaukopalvelun ja hankinnan osittaista yhdistämistä. Paineet kaukopalvelun tehostamiseen kasvavat jatkuvasti. Vanhat kehittämistavoitteet *nopeammin, kattavammin, taloudellisemmin* ovat silti edelleen valideja. Niihin pitäisi ehkä nykyisin lisätä vielä *asiakkaan kannalta mukavammin*.

Opetusministeriön viestintäkulttuuriyksikön julkaisun *Kirjastostrategia 2010:n* toimenpide-ehdotuksissa on mm. uuden kaukopalvelukonseptin luominen. *Yliopistokirjastojen verkoston strategia 2003-2007:n* strategisten tavoitteiden ja toimenpidesuosituksen kohta "Aineistojen saatavuus ja kattavuus" implikoi kaukopalveluun liittyviä toimenpiteitä. Kansalliskirjasto 2005-työryhmän toimintaan liittyen opetusministeriö tilasi Sauli Laitiselta *Selvityksen yliopistojen kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista annetun opetusministeriön päätöksen muutostarpeista*. Linnea2-konsortio on asettanut työryhmän selvittämään Linnea-kirjastojen kaukopalvelun tavoitteita.

Kansalliskirjasto, Yleisten kirjastojen keskuskirjasto ja Varastokirjasto toimittivat syksyllä 2001 opetusministeriölle Kirjastopoliittisen ohjelman 2001-2004 ehdotuksen perusteella yhteistyössä laatimansa aloitteen *Valtakunnallisen kirjasto-verkon toimivuuden tehostamiseksi*, joka sisälsi perusteluin seuraavat kaukopalvelua koskevat ehdotukset:

- Selvitetään mahdollisuudet rakentaa projektityönä ISO:n kaukopalvelustandardin sovellus, joka voitaisiin liittää kotimaisiin kirjastojärjestelmiin
- Yhteisten verkkopalveluiden kehittämisessä otetaan huomioon Kirjastojen kokoelmatietokantoja yhdistävien haku- palvelujen luominen
- Kansallisen kaukopalvelutoiminnan kehittämis- ja koordinoititehtävä annetaan Varastokirjastolle
- Mikäli Varastokirjasto saa tehtäväkseen toimia valtakunnallisena kaukopalvelukeskuksena, olisi asetus Varastokirjastosta (94/92) ja kirjastoasetus (1078/1998) muutettava uuden tehtäväjaon mukaisiksi.

- Selvitetään, olisiko opetusministeriön tarkoituksenmukaista muuttaa kirjasto- ja tietopalveluista perittävistä maksuista antamaansa päätöstä (N:o 82/ 1993) ja mitkä mahdollisia muita järjestelyjä se edellyttäisi.

Näistä ensimmäinen kohta on toistaiseksi jäänyt kokonaan huomiotta, mutta muut on tavalla tai toisella noteerattu. Kokoelmatietokantoja yhdistävä hakupalvelu toteutunee (Nelli / Tiedonhaun portti), ehdotus kaukopalvelukeskuksesta sisältyy Kirjastostrategia 2010:n tavoitteisiin ja maksupäätöstä koskeva selvitys on tehty. Kaukopalvelu on siis jollakin tavoin pääsyt taas uudella vuosituhannella asialistalle, mutta vuoden 2001 ehdotusten toimeenpano ja uusi Linnea2-konsortion selvitystyö eivät tämän päivän katsannossa riitä. Nyt tarvitaan suomalaisen kaukopalvelutoiminnan kokonais selvitystä ja toimenpide-ehdotuksia sen toiminnan tehostamiseksi ja toimintakyvyn turvaamiseksi. Opetusministeriölle olisi tehtävä esitys kansallisen kaukopalvelujärjestelmän kehittämistä pohjustavan selvitystyön tekemisestä. Tehdyt ehdotukset sekä jo tehdyt ja parhaillaan tekeillä olevat selvitykset ja tutkimukset ovat luonnollisesti arvokasta aineistoa tälle työlle.

Aika entinen ei koskaan enää palaa ...

Ari Muhonen, ylikirjastonhoitaja
TKK

Olipa kerran, ei niinkään kauan sitten, kaukopalvelu. Se antoi ja vastaanotti kirjoja ja lehtiartikkeleita. Se halusi tilauksensa määrämuotoisina ja lähetti omat pyyntönsä samalla tavalla. Kaverina sillä oli keskus- ja maakuntakirjastot. Ne auttoivat aina, vaikeissakin tilauksissa. Kaikki tehtiin käsikirjan sääntöjen mukaisesti, kirjastolta kirjastolle. Vaan ei tehdä enää.

Sadun kaukopalvelua ei kirjastoista juuri enää löydy. Monet tähän saakka hyvin palvelleet periaatteet on hylätty tai jouduttu hylkäämään. Se kaikkein pyhinkin – kirjastolta kirjastolle – on jo hyvää vauhtia matkalla romukoppaan. Verkossa oleva kaukolainakäsikirjakin joku vuosi sitten tehtyine päivityksineen on jo osin vanhentunut. Muutos on ollut nopeaa.

Teknillisen korkeakoulun (TKK) kirjasto on hyvä esimerkki muutoksen rajuudesta. Se on vuosikymmeniä toiminut suurena antolainakirjastona vahvuutenaan laaja ja laadukas teknisen alan kausijulkaisujen koelma. Kaukolainauksen huippuvuosi oli 1988, jolloin kirjasto vastaanotti 58 000 tilausta. Toinen, pienempi huippu saavutettiin maksujen käyttöönoton jälkeen 1996, jolloin kirjasto sai 31 500 tilausta. Viime vuonna niitä tuli enää 11 000, joten seitsämässä vuodessa määrä on pudonnut 65%!

Muutoksia, muutoksia

Muutoksen merkittävin tekijä on ollut tekninen vallankumous, Internet. Elektroniset tieteelliset lehdet ovat lyöneet itsensä läpi. TKK:lla niitä on nyt tutkijoiden käytössä 8500, kun painettuja lehtiä on par-

haimmillaan 80-luvulla tilattu 3600. Vastaava kehitys on varmasti tapahtunut muissakin kirjastoissa. Aineistoa on paikallisesti saatavilla, joten kaukolainoja ei tarvitse tilata aiempaan malliin. Lisäksi Internet on mahdollistanut aineistojen suoran paikantamisen, jolloin keskuskirjastojen – myös TKK:n kirjaston – merkitys on pienentynyt. Tilaukset lähetetään sinne, missä teos tai artikkeli on heti saatavilla.

Yritykset ovat perinteisesti olleet TKK:n kaukopalvelun suuria käyttäjiä. Niiden tilaukset ovat kuitenkin romahtaneet. Ne ovat hankkineet omaan käyttöönsä elektronisia aineistoja, jolloin kaukopalvelua ei tarvita samalla tavalla. Lisäksi TKK:n omat aineistolisenssit kieltävät kaukolainauksen kaupallisiin tarkoituksiin. Ja kun painetut lehdet on lopetettu elektronisten tieltä, kaukolainoja ei enää voi toimittaa vanhaan tapaan. Yritystietopalvelut ovat myös itse olleet voimakkaan rakennemuutoksen kourissa. Niitä on muokattu, siirretty muualle ja lakkautettu, jolloin ne ovat myös joutuneet etsimään uusia yhteistyökumppaneita.

Kilpailun kasvu on osaltaan vaikuttanut TKK:n kirjaston asemaan antolainajana. Kirjastot ovat oppineet lähettämään ti-

lauksensa sinne, mistä aineiston halvimmalla saavat. Solidaarisuuteen ei enää ole varaa. Kotimaassa Varastokirjasto on noussut merkittäväksi tekijäksi. Sillä on jo 50 hyllykilometriä aineistoa ja maksuttomat toimitukset. Onkin luonnollista, että tilaukset lähetetään sinne aina, kun kai-vattu kirja tai artikkeli sieltä löytyy. Ulkomaisten lehtiartikkelien osalta Subito on halvoilla hinnoillaan riistänyt itselleen markkinajohtajuuden, ainakin toistaiseksi.

Myös ottolainaus on muuttunut. Suuri osa tietopalvelusta on siirtynyt asiakkaiden itsensä harteille, kun he pääsevät erilaisiin tietokantoihin tai surffailemaan Internetiin. He onnistuvat löytämään mitä ihmeellisimpiä viitteitä, jotka he heittävät sähköpostilla kaukolainaukseen, yleensä editoimattomina. Kaukopalvelun pitää sitten selvittää, mitä viite tarkoittaa ja mistä sen saa käsiinsä. Myös asiakkaiden kiireet ovat korostuneet. Enää ei riitä, että tilaus tulee, sen pitää tulla nopeasti. Parasta olisi, että se tulisi samana päivänä. Asiakas heiluttaa tahtipuikkoa, jonka mukaan kirjastolaiset juoksevat.

Maailman ihmeitä

Edistykselliset kaukopalvelumaat ovat jo reagoineet tapahtuneeseen kehitykseen. Suurin periaatteellinen muutos näissä on ollut asiakastoimisuuden lisääntyminen. Asiakas voi tilata aineiston suoraan antavalta kirjastolta, jolloin ottavan kirjaston työ jää välistä pois. Toisaalta maailmalla on myös esimerkkejä suorasta toimituksesta, jolloin välittäjäkirjastoakaan ei tarvita. Tällä saavutetaan kustannussäästöjä sekä nopeutetaan toimintaa.

Pohjoismaissa Tanska on hyvä esimerkki uusien toimintatapojen käyttöönotosta. Siellä on jo jonkin aikaa toiminut bibliotek.dk, jonka kautta kuka tahansa tanskalainen voi tutkia julkisten kirjastojen kokoelmia ja tehdä suoran aineisto-

tilauksen. Mielenkiintoinen on myös Tanskan kokeilu ”Bøger til døren” (www.boegertildoeren.nu/). Siinä asiakkaan tilaama kirja toimitetaan hänelle suoraan postitse. Palautus pitää tehdä samalla tavalla, asiakkaan piikkiin. Lisäksi useimmat kokeiluun osallistuvat kirjastot perivät 50 kruunun toimitusmaksun. Tähän mennessä tällä tavalla on toimitettu 6000 lainaa 4000 eri tilaajalle, vaikka projektia ei ole millään tavalla mainostettu. Projektin johto pitää tulosta erinomaisena. Tämä pitää varmasti paikkansa, kun otetaan huomioon se, että tavalliset kaukolainat ovat Tanskassa maksuttomia.

Varsinaisen kaukolainauksen lisäksi kirjastot ovat tiivistämässä yhteistyötään etenkin alueellisesti. Esimerkiksi Norjan Østfoldissa maakunnan kaikki kirjastot, niin yleiset kuin akateemiset, ovat yhdistäneet voimansa. Niillä on yhteinen tietokantojen monihaku, josta alueen asukkaat saavat tilata lainoja itselleen, sekä yhteinen kirjastokortti. Yhteistyötä tehdään myös tietotekniikan, tiedonhaun opetuksen ja kokoelmien kehittämisen saralla. Onpa siellä hankittu oma pieni paketti-autokin kaukolainojen karräämiseen paikasta toiseen.

Suomen suunta

Suomessa on aineistojen yhteiskäyttöä ja asiakastoimista kaukopalvelua tutkittu jonkin verran. Kirjastot.fi -sivustolla on mainittu Rovaniemen, Oulun ja Tampereen kaupunginkirjastojen yhteinen kokeilu sekä Varastokirjaston ja Aurora-kirjastojen välinen kokeilu. Alueellista yhteistyötä on jo useassa paikassa, kirjastot.fi -sivusto listaa niitä seitsämän kappaletta. Kuuluisin näistä lienee pääkaupunkiseudun Helmet-yhteistyö.

Varsinaisena asiakastoimisuuden asianajajana on esiintynyt Varastokirjasto. Se

on tarjonnut jo useamman vuoden yliopistokirjastoille asiakastoimista tilaamista ja kehitti tätä varten oman käyttöliittymänsäkin edellisen kirjastojärjestelmän VTLS:n aikana. Mutta ennen kaikkea se on puhunut universal borrowingin (UB) puolesta. UB on Voyager-kirjastojärjestelmässä tapahtuvaa asiakaslähtöistä välitöntä lainausta. Asiakas voi mukana olevien kirjastojen muodostaman konsortion piirissä varata, lainata, noutaa ja palauttaa minkä tahansa kirjan missä tahansa kirjastossa.

Varastokirjasto käyttää jo UB:tä neljän yliopistokirjaston kanssa (Oulu, Kuopio, Tritonia ja Tampere). Näiden kirjastojen asiakkaat voivat tilata tarvitsemansa teoksen suoraan Vaari-tietokannassa. Varastokirjasto toimittaa teoksen asiakkaan kotikirjastoon noudettavaksi. Kyseessä ei kuitenkaan ole aito vastavuoroinen UB, sillä Varastokirjasto toimii vain antavana osapuolena. Koska sillä ei ole henkilöasiakkaita, se ei voi toimia kenenkään kotikirjastona.

Valtakunnallisella tasolla yliopistokirjastojen Linnea2-konsortio perusti viime kesänä kaukopalvelun selvitystyöryhmän. Sen tehtävinä ovat kaukopalvelun nykytilan kartoittaminen, muiden maiden tilanteeseen tutustuminen, tulevaisuuden tavoitteiden määrittely sekä mahdollisten kaukopalvelutyön avuksi soveltuvien ohjelmien kartoitus. Ryhmä koostuu sekä kirjastonjohtajien että kaukopalvelun asiantuntijoiden edustajista ja sen on määrä saada raporttinsa valmiiksi maaliskuun 2005 loppuun mennessä.

Kaukopalveluasioita on sivuttu myös Opetusministeriön asettamassa Kansalliskirjaston toimialan laajennusta mieltävässä KK2005-työryhmässä. Siellä on kuitenkin todettu, että kaukopalvelu ei kuulu Kansalliskirjaston koordinoitavien aloite onkin siirtynyt eri kirjastosektorien neu-

vostojen työvaliokunnille. Nämä keskustelivat kaukopalvelusta yhteiskokouksessaan Jyväskylässä 15.10.2004 hyvin myönteisessä hengessä. Konkreettisiin toimiin päästään varmasti tulevan talven kuluessa.

Kaukopalvelun tärkeydestä

Mikään kirjasto ei kykene hankkimaan kaikkia asiakkaidensa tarvitsemia tiedonlähteitä suoraan kokoelmiinsa. Siksi kirjaston pitää hankkia ydinkokoelma (painettuna ja elektronisena) ja hoitaa kaukopalvelulla siihen kuulumattoman aineiston tarjonta. Tärkeää on myös se, että säilytettävää painettua aineistoa käytetään. Turhaa varastointia pitää vuokra-kustannusten kalleuden vuoksi välttää. Vähän käytetty materiaali kannattaa lähettää Varastokirjastoon, josta se on nopeasti taas saatavissa käyttöön, kun tarve siihen ilmenee. Tehokas kaukopalvelu on kirjastolle merkittävä mahdollisuus säästää kustannuksia.

Kaukopalvelulla on edelleen myös yhteiskunnallinen merkityksensä. Se toimii yhtenä kulmakivenä kansalaisten yleisessä tietohuollossa. Tietoyhteiskunnan kannalta on tärkeää, että kaikille suomalaisille taataan tasa-arvoinen pääsy tietoon. Tämä on kaikkien kirjastosektoreiden yhteinen tehtävä.

Paluuta vanhaan ei enää ole. Suuret antolainauksen ajat ovat menneet, ehkä joi-takin yksittäisiä kirjastoja lukuunotta-matta. Sen sijaan ottolainauksella on edessään loistavat mahdollisuudet. Tuotetta pitää kuitenkin kehittää. Tilauksen teko pitää saada helpoksi; parasta olisi, jos se voisi tapahtua yhdellä hiiren klikkauksella ilman erillisen lomakkeen täyttöä. Toimituksen pitää olla nopeaa, siksi työvaiheet pitää minimoida ja antaa koneiden hoitaa rutiinit. Tämä edellyttää asiakastoimisuuden kasvattamista. Ennen

kaikkea tilauksen pitää olla maksuton tilaajalle, ainakin näennäisesti. Vasta tällä tavalla kaukolaina on aidosti rinnakkainen vaihtoehto oman kokoelman käytölle. Koska mikään ei ole ilmaista, on löydettävä keinot kustannusten kattamiseksi.

Ehkä osalla hankintarahasta voitaisiin perustaa tutkijoille "kaukopalvelutilejä"? Nämä edellytykset täyttämällä kaukopalvelusta saadaan se työväline, jota kirjastoissa kaivataan ja jota asiakkaat haluavat käyttää..

Jelinek Varastokirjastossa

Kirjallisuuden Nobel palkinnon voitti tänä vuonna itävaltalainen kirjailija Elfriede Jelinek (s. 1946). Jelinekin tuotantoa ei ole Clara S -näytelmää lukuunottamatta käännetty suomeksi. Alkukielellä sekä ruotsiksi ja englanniksi käännettynä Jelinekin kirjoja sentään löytyy maamme kirjastoista kielitaitoisille lukijoille. Varastokirjaston kokoelmasta on lainattavissa seuraavat Jelinekin teokset: *Die Ausgesperrten*, 1988 ; *Die Klavierspielerin*, 1983 ; *Die Liebhaberinnen*, 1989 ; *Lust*, 1990 ja 1992 (sekä ruotsiksi että saksaksi) ; *Oh Wildnis, oh Schutz vor ihr*, 1993 ; *Pianolärarinnan*, 1986 ; *De utestängda*, 1992 ; *Was geschah, nachdem Nora ihren Mann verlassen hatte?*, 1982 ; *Wir sind Lockvögel, Baby*, 1988 ; *Women as lovers*, 1994. Siitä vain kaukolainaamaan.

sa, joten opiskelijat hankkivat omasta kirjastosta puuttuvat teokset omatoimisesti valtaosin juuri yliopistokirjastoista. Kulttuurituottajia kouluttava Kauniaisten yksikkö on tällainen ”helppo” tapaus. Aihealue on sen tyyppinen, että kirjallisuutta on saatavilla pääkaupunkiseudun kirjastoissa ja lisäksi ao. yksikön kirjasto omistaa Humakin laajimman kokoelman, lähes 30 000 nidettä. Vastaavasti myös Turun ja Korpilahden kulttuurituottajia kouluttavat yksiköt pystyvät täydentämään omia kokoelmiaan lähiyliopistojen avulla.

Kansalaistoiminnan ja nuorisotyön koulutusta antava Haapaveden yksikkö on kirjastopalvelujen osalta hiukan ongelmallisempi. Yksikkökirjaston omat kokoelmat eivät aina riitä, sijaintipaikkakunta ja sen yleinen kirjasto ei ole suuren suuri eikä yliopistokirjastoakaan ole aivan nurkan takana. Em. tapauksessa kaukopalvelulle epäilemättä on tarvetta. Vastaavassa tilanteessa ovat esim. Tornion ja Joutsenon yksiköt.

Ääripää ongelmien suhteen on Kuopion yksikkömme, jossa koulututetaan viittomakielen tulkkeja. Yksikkö sijaitsee yliopistokaupungissa, joten resurssien pitäisi tältä osin olla kunnossa. Viittomakielen tutkimus ja koulutus on Suomessa kuitenkin keskittynyt muutamaankin paikkaan, joista Kuopion lisäksi Humakin kirjastotoiminnan piirissä on Kuurojen Liiton kirjasto (tuottaa kirjastopalvelut Helsingin yksikölle). Sitä, mitä näiden kirjastojen omista kokoelmista ei löydy, on vaikea paikata kaukopalvelunkaan avulla. Toki Kuopion yksikössä käytetään muutakin kirjallisuutta, joten kaukopalveluakin tarvitaan.

AMK-opetuksen lisäksi oman värinsä tuovat kansanopistupuolen tarpeet. Oma työpaikkani Alkio-opisto sekoittaa soppaa tarjoamalla avoimen yliopiston perusopintojen arvosanaopetusta 27:ssä ja aineopin-

tojen opetusta 11 eri aineessa. Kurssi-kirjakokoelmamme sisältää n. 1500 eri nimekettä. Tenttikirjallisuus ei meidän kohdalla olekaan mikään ongelma, sitä voimme loppuunmyytyjä teoksia lukuunottamatta hankkia kiitettävästi. Ongelmaksi muodostuu aineopinnoissa tarvittava syventävä kirjallisuus, jota meidän n. 8000 niteen kokoelmassa ei vain ole riittävästi. Samoin meiltä puuttuvat monet opinnoissa tarvittavat artikkelit, sillä lehtikokoelmamme on varsin suppea. Kuten arvata saattaa, itselläni on em. johtuen aikamoiset intressit kaukopalvelun suhteen.

Kaiken tämän syvin olemus eli missä siis mennään

Kuten jo ehkä arvasittekin, kaukopalvelutoiminta on tällä hetkellä... Ajattelin ensin kirjoittaa, että varsin suppeaa, vaan tulipa mieleen tuo mittakaavaa. Oma yksikköni näet lienee suurin kaukolainaja, tänä vuonna tulee sata tilattua lainaa täyteen. Kun tämän suhteuttaa Korpilahden lähilainaukseen (viime vuonna reilut 5000 lainaa) ei tilanne ole ihan toivoton. Koko Humakin osalta tuo suhde hiukan tasoittuu, sillä kuten jo aiemmin totesin, osa yksiköistämme ei kaukolainaa kirjoja. Vuositasolla liikumme n. 500 lainassa, kun suurimmat AMK-kirjastot pyytävät muutamia tuhat kaukolainaa vuodessa.

Humakin omaan aineistoon kohdistuvia pyyntöjä sen sijaan tulee vain parisenkymmentä vuodessa. Tasapuolisuus on siis varsin kaukana. Toki on kuitenkin huomattava se, että yksiköiden välinen lainaus on meillä varsin aktiivista eli pyrimme aina ensisijaisesti hankkimaan kirjan oman talon sisältä.

Suurin syy siihen, että meidän aineistoa ei lainata, lienee Humakin tuntemattomuus ja yhteiskantamme nuori ikä (otettu käyt-

töön 12/03). Tietyntyyppisiä kirjoja ei edes osata meiltä etsiä. Linda-tyyppisen yhteisluettelon puuttuminen hankaloittaa hakemista jonkin verran, tosin Voaygerin monihaku korvaa tilannetta jonkin verran. Me emme myöskään itse tee tilaamista helpoksi. WWW-sivumme ovat rakentumassa ja esim. minkäänlaisia kaukopalvelulomakkeita meillä ei ole ulkopuolisille tilaajille tarjota. Lisäksi on huomattava se, että valtakunnallisesti kaikkein kiinnostavimman yksikkökirjastomme, Helsingin yksikön palvelut tuottavan Kuurojen liiton kirjaston aineistot puuttuvat tietokannastamme. Tuon kirjaston mukana olo todennäköisesti lisäisi meille tulevia aineistopyyntöjä.

Aineistotyyppien osalta suoritteet kohdistuvat melko lailla tasapuolisesti artikkeleihin ja kirjoihin. Korpilahden yksikön kaukolainatapahtumista valtaosa on jäljenpepyntöjä, lainaksi tilaan pääasiassa omasta kokoelmasta puuttuvia loppuunmyytyjä tenttikirjoja. Tilanne tuntuu olevan samantyyppinen myös muissa yksiköissämme.

Mitään erityisiä kaukopalveluperiaatteita meillä ei ole. Tosin pyrimme ensisijaisesti lainaamaan muista yksiköistämme, mutta toisaalta esim. itse lainaan teoksen sieltä, mistä sen nopeimmin koen saavani. Raha ei ainakaan Korpilahdella kaukolainojen osalta ole ollut vielä ongelma. Voin tilata kirjat haluamastani paikasta, enkä myöskään veloita asiakkailta mitään tilaamistani lainoista. Tämä on siis tilanne ainoastaan Korpilahdella ja menettelyn perusteena on se, että monet asiakkaistani (kansanopistopuolelta) maksavat varsin paljon opiskelustaan.

Tulevaisuudesta Humakin vinkkelistä ...

Vaikka tässä keskitynkin kaukopalveluun, on meillä tietysti suunnitelmia verk-

koaineistojen käytön tehostamisesta. Yksiköiden fyysisen etäisyyden takia tämäkin on varsin luonnollista. Sattuneesta syystä verkkoaineistojen hyvä saatavuus yleensä pienentää kaukopalvelun tarvetta...

Mutta verkosta ei välttämättä löydy kirjoja. Humak-opiskelulle on näet tyyppistä se, että opiskelijat voivat koulutusohjelmansa sisällä erikoistua varsin laaja-alaisesti. Käytännössä tämä tapahtuu työssäoppimisen avulla, joita opintoihin sisältyy paljon. Kirjastossa asiaan törmätään yleensä opinnäytetyövaiheessa. Korpilahden kulttuurituottajien yhden vuosikurssin opinnäytetyön aiheet liittyivät mm. elokuvaan, kirjan kustantamiseen, tanssiproduktion tuottamiseen, nukketeatteriin, lasten kulttuuritapahtumaan sekä kunnan kulttuuritoimen hallintoon. Kirjaston näkökulmasta varsin haasteellista. Näin laajalla skaalalla kun ei kirjoja omasta kokoelmasta juuri löydy. Kaukopalvelulle siis riittää tilausta ja siinä mielessä itse aion olla mukana kehittämässä Humakin kaukopalvelukäytänteitä. Toki me tietysti samaan aikaan kehitämme myös talon sisäisiä toimintoja mm. pdf-tiedostojen osalta.

Valtakunnan tasolla tärkein valmisteilla oleva asia lienee uuden kaukopalveluohjelmiston hankinta (tai hankkimatta jättäminen). Vaikka itse nykyisillä kaukolainamäärillä koen, että kaukolainaohjelmisto ei Humakin prioriteeteissa ole ensimmäisenä, tiedän, että osa AMK-kirjastoista sitä jo lainamääriensä takia kipeästi kaipaisi. Linnea-kirjastojen tekemät päätökset heijastuvat tietenkin AMK-puolelle ja mielenkiinnolla mekin asiaa seuraamme.

UB ja sen käytön laajentuminen on toinen mielenkiinnon kohde. Humakin näkökulmasta tosin vain Varastokirjaston kanssa. Sen verran olen seurannut omien

opiskelijoiden touhuja, että ihan vapaa-seen lainaamiseen kirjastosta kuin kirjastosta en usko. Omankin talon sisäiset pelisäännöt ja toimintatavat tuntuvat olevan kovin vieraita vielä opetussessioiden jälkeenkin. Syynä voi toki olla opetuksen keho tasokin. Kaikesta huolimatta asia meitä kiinnostaa.

Entäpä Varastokirjasto?

Varastokirjasto on minulle tärkein kaukopalvelun työväline. Palvelun nopeus ja varmuus on kiitettävää, mutta toki myös se, että palvelu on ilmaista. Artikkeleiden toimitus pdf-tiedostoina on pelastanut monta työpäivääni. Saman tyyppisiä kommentteja tuli muuten kaikista muistakin Varastokirjastoa käyttäneistä yksiköistämme.

Suurin este Varastokirjaston käytöllä liittyy uuden aineiston puuttumiseen kokoelmista. Parin kolmen vuoden viive uusimman aineiston osalta on iso, kun tiedämme, että kirjan elinkaari kirja-kaupassa on lyhimmillään enää pari kuu-kautta. Sama koskee tietysti lehti-artikkeleita. Mielelläni ainakin itse lainaisin

myös uusimmat artikkelit Varastokirjaston kautta. E erityisen tärkeää onkin kirjaston kokoelmien kartuttaminen niin kysytyimpien nimekkeiden nidemääriä lisäämällä kuin kokoelmista vielä puuttuvia nimekkeitä hankkimalla. **Tähänhän me kaikki Varastokirjaston asiakkaat voimme omalta osaltamme vaikuttaa.**

Tietynlainen, itselläni eteen tullut ongelma, on se, että Varastokirjasto lainaa kokonaisia lehtiä. Ymmärrän toki, että lukija mielellään haluaa lehden käteensä, mutta silloin minä, joka yleensä haluan saada tietyn artikkelin, joudun odottamaan kokonumeron palautumista. Tällöin pyyntö lähtee yleensä toiseen kirjastoon.

Kaiken kaikkiaan itse näen Varastokirjaston merkityksen koko valtakunnan tasolla niin suurena, että sen toimintaedellytyksiä uusimman aineiston lainaamisen osalta pitäisi parantaa myöntämällä Varastokirjastolle vapaakappaleoikeus. Toki tällä turvataan vain Suomessa painetun uuden aineiston saatavuus, mutta sokeasti omaa pesääni tuijottaen koen sen riittävän ainakin meille erinomaisesti...

Haluan valtionkirjaston!

Heikki Poroila,
johtava informaatikko (musiikki)
Vantaan kaupunginkirjasto

Kulttuurievoluutio, ihmisyhteisön käyttäytymisen muuttumisprosessi, ulottuu myös ideoihin, parhaisiin niistä. Ihminen on luova niin lajina kuin yksilönäkin. Uudet mahdollisuudet hyödynnetään nopeasti, varsinkin jos kannustimena on kustannusten tai oman vaivan säästäminen.

Kaukopalvelun idea kuuluu kirjastojen maailmassa parhaiden joukkoon. Järkevän kierrättämisen ajatus on siinä nostettu uudelle tasolle, kun maantieteellinen etäisyyskin on nujerretty este. Suomen kaltaisessa harvaanasutussa ja eri alueellisesti eri tahtiin kehittyneessä maassa perinteinen kaukolainaus on ollut tärkeä palvelumuoto, jonka ympärille on rakentunut vahvoja sääntöjä, perinteitä ja tapoja.

Kirjastojen ja kansalaisten ympäristössä on kuitenkin tapahtunut viimeisen 5-10 vuoden aikana mullistuksia, joiden takia on kysyttävä, mitä ihanalle kaukopalvelullemme oikein on tapahtumassa ja jo tapahtunut.

Kun kaukopalvelusta tuli lähipalvelua

Suomalainen kaukopalvelujärjestelmä syntyi palvelemaan tieteellisen kirjallisuuden lainaajien tarpeita. Vähitellen ajatus laajeni kattamaan minkä tahansa tietopuolisen kirjallisuuden sekä yleisissä että tieteellisissä kirjastoissa. Kun itse aloitin kirjastourani 1970-luvun loppupuolella, ajatus kaunokirjallisuuden kaunolainauksesta oli marginaalinen ja aika sopimaton.

Perinteiseen kaukopalvelumaailmaan kuuluivat tarkat ja tiukat normit, ohjeet,

säännöt ja lomakkeet. En tiedä, oliko tähän kaikkeen rationaalisia perusteita, mutta reunaehdot pitivät toiminnan volyymin kohtuullisena. Reunaehdoista tärkeimpiä oli saatavuustietojen vähäisyys. Yksittäinen kaukopalvelupyyntö saattoi vaeltaa halki maakuntakirjastojen verkostoa kuukausitolkulla. Se piti vaativankin asiakkaan nöyränä.

Reunaehdot alkoivat muuttua, kun kirjastojen bibliografiset tietokannat siirtyivät tietokoneiden huomaan. Oli suuri juttu, kun kokoelmatietoja saattoi ruveta tilaamaan mikrofilmikortteina. Atk-pohjaiset järjestelmät eivät kuitenkaan yksinään tehneet vallankumousta, siihen tarvittiin avoin tietoverkko, internet. Kun kirjastojen kokoelmaluettelot alkoivat tupsahtaa verkon kautta kenen hyvänsä ulottuville, tyytyväisyys oli yleistä ja isoa. Tätähän juuri oli toivottu ja odotettu ties kuinka kauan.

Kaukopalvelun reunaehdoja verkkoluettelot kuitenkin muuttivat peruuttamattomasti. Kun perinteinen kaukopalvelun tarve syntyi asiakkaan tarvitseman julkaisun puuttumisesta oman kirjaston kokoelmista, tarjoaa verkkoluetteloiden runsaus mahdollisuuden löytää loputtomasti

kaukopalvelun mahdollisuuksia. Kun ennen piti olla koneiston käynnistämiseksi "tärkeä tarve" tai mieluiten "tutkimuksen tarve", modernin kaukopalvelutoiminnan ajatuksena on pikemminkin "toikin olis kiva saada".

Kun tämä mahdollisuuksien maailma kerran oli avattu, valppaat kansalaiset ovat toki oppineet sitä hyödyntämään. Tänä päivänä kaukolainapyynnöt sinkoilevat sähköisesti ympäri Suomea normatiiviset muodollisuudet minimoiden. Pyyntöjen – tai yhä useammin toimeksiantojen tai suoranaisten määräysten – kohteeksi on tullut kaikki mahdollinen. Mikä näkyy verkkoluettelossa, koetaan vapaaksi riistaksi. Volyymit kasvavat, samoin ongelmat. Kaukopalvelusta on kehittynyt normaalia lähipalvelua. Eikä ongelmitta.

Kaikki samalla viivalla?

Ennen muinoin kaukopalvelun perustan muodostivat maakuntakirjastot (en tunne tieteellisten käytäntöjä tänäkään vertaa). Piti ottaa ensin yhteyttä omaan maakuntakirjastoon, jossa harkittiin jatko-toimia. Näin ei ole enää. Monihauulla haravoidsaan mahdollisuudet ja tilaus lähtee sinne, missä aineisto näyttää olevan hyllyssä. Asiakkaan kannalta oikein ja tehokasta, mutta samalla on menetetty maakuntakirjastoon kasautuva tieto siitä, mitä kokoelmista näyttäisi puuttuvan.

Kaikki verkkoon kokoelmatietonsa antaneet ovat samalla muuttuneet "maakuntakirjastoiksi", vaikkei valtiolta herukaan erityistukea. Seurauksena on ollut monin paikoin kaukopalvelun maksullisuus, jolla on yritetty pitää volyymejä kurissa ja ohjata pyyntöjä maksuttoman palvelun tarjoavien maakuntakirjastojen suuntaan. En tiedä, onko näin myös tapahtunut. Palvelun ehdot ovat joka tapauksessa monimutkaistuneet, eikä pyytäjäkirjastossa välttämättä vaivauduta ottamaan selvää,

millä ehdoilla tämä tai tuo ei-maakuntakirjasto kaukopalvelua harjoittaa.

Samalla kun kirjastot ovat verkkoluettelointeen ryhmittyneet samalle palveluviivalle, myös asiakkaat ja aineistot ovat tasa-arvoistuneet. Tänä päivänä pidetään yleisesti luonnollisena, että asiakas haluaa kaukolainata toiselta puolelta Suomea uutuselokuvan DVD-muodossa. Kun ei moderneja pelisääntöjä ole, ei kirjastoilla ole mahdollisuuttakaan harjoittaa pyyntöpäässä kovaa tarveharkintaa. Miksei lappilainen suomalainen saisi haluta pääkaupunkiseudulle vaikka sitten yksin kappalein hankittua elokuvaa, kun kerran Helsingin kaupunginkirjasto on valtakunnallinen keskuskirjasto?

Kallista palvelua - kuka maksaa viulut?

Kaukopalvelu on aina kallista palvelua, perittiin siitä maksua tai ei. Koko prosessiin käytetään sekä inhimillistä työtä että maksullisia postituspalveluita monikymmenkertaisesti verrattuna normaaliin tiskilainaan. Tätä tuskin kukaan kiistää, mutta aika harva tuntuu ottavan sen kaukopalvelupolitiikan yhdeksi lähtökohdaksi. Kun palvelun volyymi oli vähäinen, hyvä asiakaspalvelu katsottiin helposti mahdolliseksi tarjota. Kun volyymit ovat kasvaneet, on ikään kuin yllätetty vastaavasti kasvaneista kustannuksista ja työmäärän lisääntymisestä. Kaukopalvelua ei voi edes antaa automaattien hoidettavaksi.

Kaukopalveluvelvolliset ja hiukan valtion rahaa saavat maakuntakirjastot eivät voi rahoittaa palvelua maksuilla, muut voivat niin tehdä. Maksut vaihtelevat, eikä kyllään taida olla tarkkaa käsitystä siitä, mikä suhde maksuilla on todellisiin kustannuksiin. Oman käsitykseni mukaan maksuja käytetään ensi sijassa jarruina, ei kustannusvastaavuuden takaajina. Joissakin tapauksissa maksuja lyödään

asiakkaalle kuin kaupan tiskillä. Varastokirjaston maksuttomat kaukolainatkin muuttuvat asiakkaalle maksullisiksi, kun välittävä kirjasto hyödyntää asiakkaan ota tai jätä –tilannetta.

Kaukopalvelun kustannukset ovat kaksijakoinen ongelma. Toisaalta on kyse kuntatalouden ja loiselämisen ongelmatiikasta, toisaalta siitä, kuinka paljon palvelu ylipäättään saa maksaa. Useimmat kaukopalvelumaksuja perivät yleiset kirjastot perustelevat ratkaisuaan sillä, ettei ole kunnan A asukkaiden velvollisuus maksaa kunnan B kaukopalveluasiakkaan palveluita. Tähän on vaikea sanoa vastaan, kun kunnallinen itsehallinto kuitenkin on virallisesti olemassa. Vastavuoroisuuden periaatteella tämä voisi ratketa, jos kokoelmat olisivat suunnilleen vertailukelpoisia. Mutta eiväthän ne ole, joten siivellä matkaamisen tai suoranaisten kirjastopalveluolaisena elämisen mahdollisuus on realistinen.

Tästä on vaikea puhua, koska kukaan ei tietenkään myönnä että omassa kirjastossa pyrittäisiin säästämään hyödyntämällä maksuttomia kaukopalveluita. Silti se on sekä ymmärrettävää että rationaalista toimintaa vähävaraisen tai kaltoin kohdellun kirjaston todellisuudessa. Jos omat rahat eivät riitä mihinkään, miksi olisi epäeettistä palvella asiakkaita muiden kuntien kokoelmien avulla?

Ongelma, vaikka vähäisempi, on työnjako kaukopalveluprosessin eri päissä. Entisinä aikoina pyytävä (siis saava) kirjasto teki perustyöt eli bibliografiset tarkistukset ja antoi tarkat tilaustiedot tarkoitukseen suunnitellulla lomakkeella. Antajan työksi jäi lainata, paketoita ja postittaa. Nykyään kaukolainatilaukset ovat usein hyvin niukkatietoisia sähköpostiviestejä, joiden perusteella antaja yrittää toimia. Henkinen muutos on selkeä; antaja on muuttunut vastuulliseksi tavarantoimittajaksi,

tilaaja vain antaa toimeksiannon. Tuntuu nurinkuriselta, että antajapäässä joudutaan tekemään enemmän työtä saajakirjaston asiakkaan palvelemiseksi.

Rajoituksia vai lisäresursseja?

Jos oletetaan, että yleisten kirjastojen kaukopalvelutoiminta – ainakin tarve – vain jatkaa kasvuaan, joudutaan kysymään, pitäisikö tavoitella määrällistä pudotusta vai resurssien lisäämistä. Kysymys on sekä ammattieettinen että käytännöllinen. Kyllä minusta olisi hienoa, jos kaikilla kansalaisilla olisi sama mahdollisuus saada käyttöönsä kirjastojen kautta jaeltavia sisältöjä. Tuntuu vaikealta keksiä periaatteellista syytä rajoittaa kaukopalvelun kattavuutta. Tätä mieltä olin jo 1970-luvulla, jolloin äänilevyjen kaukolainauksen ajatuskin nostatti kulmakarvat kattoon.

Silti joudun olemaan käytännön syistä sitä mieltä, ettei meillä ole nykyisten reunaehtojen vallitessa mahdollisuutta tarjota rajoittamatonta, maksutonta, kaukopalvelua Varastokirjaston malliin. Vaikka pidän kaukolainauksen mahdollisuutta kansalaisen perusoikeutena, riittämättömästi resurssoidun antajakirjaston näkökulmasta kaukopalvelu on enemmän erikois- kuin peruspalvelua. Saavan kirjaston näkökulmasta tilanne on tietenkin päinvastainen.

Kun en usko julkisten kirjastopalveluiden resurssien lisääntyvän lähitulevaisuudessa, joudun pohtimaan, millä perusteilla kaukopalvelua voitaisiin rajoittaa ilman jatkuvia eettisiä tunnontuskia. Olen päätenyt neljään näkökohtaan, joita pidän itse sekä rationaalisina että tarkoituksenmukaisina (tavoitteena palvella todellista tarvetta).

Ensimmäisenä on lähettävän kirjaston veto-oikeus. Mielestäni täytyy lähteä ainakin maakuntakirjastojen ulkopuolella

siitä, että kunnallisveroilla ostettua aineistoa muualle lähetettäessä omistajalla on valta päättää, mitä kaikkea lähetetään, mitä ei. Minusta on perusteltua, että kirjasto kieltäytyy lähettämästä uutta ja haluttua aineistoa, jota omankin kirjaston asiakkaat joutuvat odottamaan ja varaamaan. Myös harvinaisemman aineiston säilymisen näkökulmasta pitää voida asettaa rajoituksia, vaikka Suomen postilaitokseen noin yleisesti luotammekin.

Toisena on palveluun liittyvien sanktioiden tasapuolisuus. Modernin kaukopalvelun periaatteisiin ei pitäisi mahtua ajatus, ettei kaukolainoja karhuta tai kaukolainajaa sakoteta myöhästymisestä. Minusta on kohtuuton ajatus, että oman kirjaston asiakkaita kohdellaan tiukemmin kuin kaukopalvelun asiakkaita. Käyttöehdot määrää antaja, ei saaja. Jos ehdot eivät kelpaa, palvelua ei pidä edes pyytää. Ehdoin tahdoin ei pidä rakentaa systeemiä, jossa on edullisempaa pyytää haluamansa maksuttomina ja sakottomina kaukolainoina kuin matkustaa 5 kilometriä naapurin kirjastoon itse lainaamaan.

Kolmas rajoitin on kohtuullinen toimitusaika. Asiakkaan näkökulmasta on ymmärrettävää, että kaikki pitäisi saada ja mieluiten heti. Kun kyseessä kuitenkin on sekä kallis että muita työllistävä prosessi, ei välitöntä saantia voi mielestäni pitää perusoikeutena. Antavalla kirjastolla täytyy olla oikeus toteuttaa tilausta omaan tahtiinsa. Samaan syssyyn voitaisiin palauttaa kunniaan ajatus siitä, että tilaus jätetään oman maakuntakirjaston kappaleeseen, vaikka tavara sattuisi olemaan hyllyssä jossain muualla Suomessa. Maanlaajuinen ja automaattinen pikatoimitus voi olla ajan hengen mukainen, mutta sitä on vaikea perustella taloudellisten realiteettien valossa.

Neljäntenä mainitsen – tosin edellisiä paljon varauksellisemmin – aineistokohtaiset

rajoitukset. Kirjamuotoiset dokumentit ovat aina olleet kaukopalvelun päämassaa, mutta nettiluetteloiden ansiosta pyydetään kiihtyvässä määrin äänitteitä, elokuvatallenteita ja romppuja. Joidenkin äänitteiden, erityisesti LP-levyjen, postittamiseen liittyy vahingoittumisvaara. Suurempi ongelma kuitenkin on muun kuin kirjamuotoisen aineiston vähäinen määrä omassakin kokoelmassa. Vaikka mielelläni kaukolainaan hankkimani harvinaisen oopperan, minua nyppii lähettää toiselle puolelle Suomea rock-CD, jolla olisi kova kysyntä omassakin kirjastossa, ja joka pyytäjän oma maakuntakirjaston olisi pitänyt hankkia aikoja sitten kokoelmaansa.

Yhteiset pelisäännöt ainakin tarvitaan

Kun kaukopalvelu kuitenkin on edelleen nerokas idea ja hieno palvelumuoto, esittämäni kritiikki ei tarkoita luukun laputtamista vaan yhteisten pelisääntöjen miettimistä ja laatimista. Ainakin yleisten kirjastojen puolella pitää ehdottomasti laatia 2000-luvun kaukopalvelutoiminnan periaatteet, joissa otetaan huomioon tapahtunut kehitys niin kirjastopalveluissa kuin viestintäteknologiassakin. Tällaisten periaatteiden laatiminen ja ottaminen käyttöön kaikessa kaukopalvelutoiminnassa on käsitykseni mukaan yhteinen etu, myös niiden, jotka saattavat tällä hetkellä kokea voivansa hyötyä järjestelmästä eniten.

Mielestäni Suomeen tarvitaan kohtuullisuuden ja tarkoituksenmukaisuuden takaavat periaatteet, yhteisesti hyväksytyt pelisäännöt, jotka kattavat sekä sisällöt että talouden. Vastuu on keskuskirjaston lisäksi muilla maakuntakirjastoilla, miksei opetusministeriölläkin. Jos asia jätetään luonnonvoimien armoille, vaihtelevat maksut ja muut käytännöt sekä epäkollegiaalinen ärtymys tulevat lisääntymään. Asiakkaathan käyttävät hyväksi jokaisen mahdollisuuden, jonka heille tarjoamme.

Kannattaa yhdessä miettiä, mitä uskalamme luvata nyt ja lähitulevaisuudessa. Muiden puolesta kun ei ole kohteliasta luvata yhtään mitään, varsinkaan mielipidettä kysymättä.

Ratkaisuna valtionkirjasto?

Vai pitäisikö sittenkin miettiä paljon radikaalimpaa ratkaisua. Olen jo pidemmän ajan tätä pohdiskellut itsekseni, mutta tuore vierailu Kuopion Varastokirjastossa antoi minulla vahvistusta sanoa asia ääneen. Kaukopalvelun ongelmien ratkaisuna on valtionkirjasto. Kun meillä olisi yhteinen talous, yhteinen valinta- ja hankintajärjestelmä ja vielä yhteiset päättäjät, konstikos olisi ottaa mallia Varastokirjastosta ja laatia koko maan kattava yleinen kaukopalvelun järjestelmä. Tässä järjestelmässä ehdot olisivat kaikille tasapuolisen samat, eikä yhteisen maksajan aineistosta tarvitsisi riidellä.

Ennen kuin, arvoisa lukijani, röhähdät skeptiseen nauruun, laadi huviksi ja hyödyksi lista nykyisen järjestelmän eduista verrattuna tilanteeseen, jossa julkiset kirjastopalvelut tarjoaisi valtion rahoittama järjestelmä. Aloitetaan aineistonvalinnasta: onko parempi tehdä työtä sadoissa eri pisteissä toisista paljon mitään tietämättä vaihtelevalla asiantuntemuksella vaiko keskitetysti yleistä ja erityistä asiantuntemusta hyödyntäen? Hankinta lienee selvä kuvio; mitä suurempi volyyymi, sitä edullisemmat hinnat ja sitä kautta suurempi nimekemäärä. Ei kai yhdenkään kirjaston asiakaskunta hyödy siitä, että oma kirjasto ei tee hankintayhteistyötä jonkun muun kanssa.

Mutta entä paikallinen asiantuntemus, entä aineiston tasapuolinen jakaminen 500 kirjastoon ympäri Suomea? Onko aineisto nyt jakautunut tasapuolisesti? Riittääkö kaikkiin kirjastoihin paikallista asiantuntemusta? Jos koko Suomi tuntuu liian

suurelta yksiköltä, voidaan sopia 3-4 suuralueesta, joilla on itsenäisyyttä sovituisissa asioissa. Mutta entä kunnalliset päättäjät, nuo kirjastotoimen vankimmat ystävät ja ymmärtäjät? Kuinka todellista on pelko, että opetusministeriön alaiset kirjastoalan asiantuntijat suhtautuisivat nihkeämmin kaukopalvelun tarpeisiin kuin kunnalliset päättäjät? Valtionkirjasto Varastokirjaston kaikki palvelut ovat maksuttomia...

Valtionkirjasto tarjoaisi myös uusia mahdollisuuksia. Kun olisi yksi ja yhteinen kirjastokortti (Lapissa tätä on ruvettu näköjään jo toteuttamaan), ei olisi suurikaan juttu ruveta hoitamaan kaukopalvelua suoraan asiakkaille ilman välittäjäkirjastoa. Näin voisi Varastokirjastokin jo nyt teknisesti toimia, mutta näin ei toistaiseksi saa tehdä. Jos kirjastolaitos olisi yhteinen, jokainen rationalisointitoimi olisi tervetullut. Kaukopalvelussa se voisi olla suora kotiinkuljetus (maksullisena) tai nouto lähikirjastosta (maksutta).

Uusia mahdollisuuksia voisi avautua myös niinkin yllättävästä suunnasta kuin tekijänoikeudesta. Valmisteilla olevaan lakiuudistukseen sisältyy pykälä, joka sallii kirjaston digitoida omassa kokoelmassa olevaa aineistoa ja saattaa digitaalinen tuotos nimetyn päätteen kautta selailtavaksi. Tällainen päätte voi olla myös saman laitoksen muissa tiloissa, mutta muiden hallinnollisten laitosten tiloihin etäkäyttöoikeus ei ulotu. Jos meillä olisi yksi valtionkirjasto, sen Porvoon yksikössä digitoitua kirjaa saisi digitaalisesti tutkia myös Rovaniemen yksikössä...

Muuten olen sitä mieltä, että Varastokirjastolle on pikaisesti annettava vapaa-kappaleoikeus.

Tekijänoikeus, uhka koko kaukopalvelulle?

Kaukopalvelu on pohjimmiltaan fyysisten dokumenttien etälainaamista. Tällainen toiminta on Suomessa laillista, koska tekijänoikeuslain §19:ssä sallitaan teoskappaleiden levittäminen edelleen. EU on säätänyt yleisölle lainaamisen korvattavaksi, mutta meillä säädös on kierretty sivulauseella "paitsi jos lainaaminen tapahtuu yleisestä kirjastosta taikka tutkimusta tai opetustoimintaa palvelevasta kirjastosta". Kirjojen, CD-levyjen tai lehtien lainaamista lähelle tai kauas ei näillä näkymin myöskään uhkaa mikään lakipykälän kiristäminen.

Kaukopalvelukopioita voidaan myös tehdä melko vapaasti lain §12:n ansiosta. Siinä sallitaan paitsi kopiointi yksityiseen käyttöön, myös tämän kopioinnin teettäminen ulkopuolisella, kunhan kyseessä ei ole suojattu musiikki (äänite tai nuotti) tai elokuva. Kopioinnin tekniikkaa ei laki myöskään rajoita, joten digitaalinen tiedosto ja sähköinen PDF-kopio ovat yhtä sallittuja kuin valokopioidut sivutkin. Asiakas voi teoriassa kopioida vaikka kokonaisen kirjan tai lehden, kunhan käyttötarkoitus on yksityinen.

Verkkoympäristössä kaikki on toisin. Kun kirjasto ei omista fyysistä teoskappaletta, verkkoaineistoon on vain ne oikeudet, jotka sopimuksessa on mainittu. Laki ei anna mitään käyttöoikeuksia sen paremmin kirjastolle kuin yksityiselle kansalaisellekaan. Sopimusta sorvattaessa kirjastolla on yleensä aika vähän sanomista, myyjä sanelee ehdot tai kirjasto jää nuolemaan näppejään.

Tilanne on paradoksaalinen: uusi viestintäteknologia antaa mahdollisuuden ennennäkemättömän tehokkaaseen ja halpaan kaukopalveluun, mutta tekijänoikeuden asettamien ehtojen takia mahdollisuudet ovat hyvin rajalliset. Upeat ajatukset kaiken informaation saatavuudesta sähköisen kaukopalvelun kautta on syytä asettaa realismin tasolle. Vain tekijänoikeudellisesti vapaata aineistoa voi jaella verkon kautta vapaasti ilman lupamenettelyä.

Onko tämä suurikin ongelma, maailmahan on täynnä perinteisessä muodossa olevia dokumentteja, joita voidaan sydämen kyllyydestä liikutella tarpeiden perässä? Katse menneisyydessä näin voi ajatella, mutta kirjastoammattilaisuuden näkökulmasta huoleen on aihetta. Tieteellisten kirjastojen maailmassa on jo nähty, kuinka osa sisällöistä julkaistaan pelkästään verkkomuodossa. Yleisten kirjastojen puolella tämä kehitys on vähemmän ilmeistä, mutta käsitykseni mukaan kysymys on lähinnä ajasta ja verkkorahan kehittymisen hitaudesta.

Sähköinen "document delivery service" on rajallisesti mahdollinen tulevaisuus, mutta se ei voi kattaa maksuttomana kuin osan inhimillisen luovuuden ilmenemismuodoista. Jotkut kansalliset yksiköt voivat saada erivapauksia, mutta verkkoaineiston perusluonnetta ei käy ohittaminen. Kirjastot eivät sitä voi hallinnoida tai omistaa, vain hankkia käyttöoikeuksia. Loppujen lopuksi on myös kysyttävä, mihin verkkomaailmassa kirjastojen kaukopalvelun tyyppistä palvelua edes tarvitaan. Verkkohan on itsessään kaukopalvelun väline, vieläpä suoraan maksukykyisen kotiin.

Ääriskenaarion mukaan fyysiset kirjastot ja niiden kaukopalvelut ovat vain yksi ihmisen historian vaihe, jonka päättymisen on jo näköpiirissä. Toisen näkemyksen mukaan verkkoympäristö täydentää perinteisiä palveluita, tulee rinnalle ja vain joissakin suhteissa menee ohi. Valintaa ei tarvitse henkilökohtaisesti tehdä, mutta jälkimmäisen tulevaisuuden eteen täytyy ehkä tehdä jotain.

Heikki Poroila

Lyhköne kertoma vallan ernomasesta kokemasta - kokemuksia yhteislainauksesta Tampereen yliopiston kirjastossa

Viivi Kataja-Peltonen, Carina Qvick-Kansanaho,
Eija Heikkinen

Yhteislainaus (Universal Borrowing, lyhennettynä UB) on Voyager-ohjelman toiminto, jossa kaksi tai useampi kirjasto osallistuu kirjalainojen välitykseen yhdensuuntaisesti tai vastavuoroisesti. Yhteislainauksessa mukana olevissa kirjastoissa asiakkaat voivat kirjautua oman kotikirjastonsa aineistotietokannan kautta yhden tai useamman kirjaston aineistotietokantaan ja tehdä kotikirjastonsa asiakastunnuksilla omatoimisesti tilauksia toisen yhteislainakirjaston kirjoihin (lehtiä tai lehtiartikkeleita ei yhteislainauksen kautta voi siis tilata). Suomen Voyager-kirjastoissa yhteislainaus toimii toistaiseksi vielä yhdensuuntaisesti siten, että aineistoa toimittavana osapuolena on Varastokirjasto. Tällä hetkellä yhteislainauksen tilaavina osapuolina ovat Oulun yliopiston kirjasto, Kuopion yliopiston kirjasto, Vaasan tiedekirjasto Tritonia sekä Tampereen yliopiston kirjasto.

Yhteislainauskokeilun vaiheet

Oulun, Kuopion ja Vaasan esimerkkien ja positiivisten kokemusten rohkaisemana yhteislainaus aloitettiin Tampereella suoraan tuotantotietokannassa toukokuun lopulla 2004. Yhteislainauksessa ovat mukana Tampereen yliopiston kirjaston kaikki neljä toimipaikkaa - pääkirjasto Attila, humanistis-kasvatustieteellinen osastokirjasto Humanika ja siihen kuuluva Hämeenlinnan opettajankoulutuslaitoksen yksikkö Hokl sekä terveystieteiden osastokirjasto Tertio.

Kesän aikana kirjaston henkilökunta tutustui uuteen palvelumuotoon ja sen tarjoamiin mahdollisuuksiin. Yhteislainauksen testaaminen sekä lainaustoimistojen päivyistäjien kouluttaminen eri osastokirjastoissa olivat pääasiallisesti kaukopalvelun vastuulla, asiakkaille tiedottaminen toteutettiin yhteistyössä kirjaston tiedottajan kanssa. Varsinainen yhteislainaus aloi-

tettiin asiakkaille maksuttomana kokeiluna 1.8.2004.

Kokeilun päätyttyä 30.9.2004 yhteislainoja oli tehty kirjaston eri osastoissa yhteensä 480. Lainojen runsaan määrän sekä uuden palvelun nopeuteen, helppokäyttöisyyteen ja vaivattomuuteen tyytyväisten asiakkaiden palautteen perusteella voimme todeta, että uudelle palvelulle on selkeästi ollut tarvetta.

Myös muutamissa muissa yliopisto- ja korkeakoulukirjastoissa ollaan oltu kiinnostuneita yhteislainauksen aloittamisesta. Ainakaan Tampereella ei uuden palvelumuodon käyttöönottamiseen liittynyt erityisiä järjestelmään tai asetuksiin liittyviä teknisiä eikä muitakaan konkreettisia ongelmia. Kirjastomme mikrotuen Voyager-vastaava teki tarvittavat järjestelmäasetukset yhteistyössä Kuopion Varastokirjaston ja Oulun yliopiston kirjaston kanssa.

Asiakkaiden lisäksi myös kirjaston henkilökunta on ollut yhteislainauskokeiluun erittäin tyytyväinen, eikä uuden palvelumuodon ole käytännössä koettu kuormittavan kaukopalvelua (toimitusten vastaanottaminen ja käsittely, aineiston palauttaminen ja lähettäminen takaisin Varastokirjastoon) eikä myöskään lainaustoimistojen päivystystoimintoja (Varastokirjaston kirjojen lainaaminen asiakkaille Voyager-lainausmodulissa oman kokoelman lainojen tapaan).

Yhteislainaus käytännössä

Yhteislainauksessa asiakas siirtyy Tampereen yliopiston kirjaston Tamcat-aineistotietokannasta suoraan Varastokirjaston Vaari-tietokantaan ja tilaa omilla Tamcatin asiakastunnuksillaan Varastokirjaston kokoelmassa saatavana olevan kirjan. Varastokirjaston käsiteltä tilauksen asiakkaalle lähtee automaattisesti ilmoitus, että kirja on matkalla Varastokirjastosta Tampereen yliopiston kirjastoon. Kirjan saavuttua Tampereelle kaukopalvelun henkilökunta prosessoi yhteislainan Voyagerin lainausmodulissa, jolloin siitä lähtee asiakkaalle saapumisilmoitus, aivan kuten Tampereen paikallislainoistammekin.

Asiakkaan noutaessa kirjan lainaustoimistosta virkailija lainaa sen normaaliin tapaan asiakkaan kirjastokortilla, valiten vain lainaajakirjastoksi Varastokirjaston, Tampereen yliopiston kirjaston sijaan. Kun kirja on lainattu asiakkaalle, se ei enää näy kirjastomme lainausmodulissa, ainoastaan asiakkaan omissa tiedoissa web-Tamcatissa. Asiakkaan on siten itse huolehdittava yhteislainojen uusinnasta, virkailija ei voi sitä tehdä. Laina-aika on Varastokirjaston kirjoilla viisi viikkoa, uusinnan voi tehdä enintään kymmenen kertaa.

Yhteislainatilausta tehdessään asiakas voi valita kirjan noutopaikaksi minkä tahansa

Tampereen yliopiston kirjaston neljästä toimipaikasta, jonne se on myös palautettava (tosin kirjan vahingossa päätyessä väärään nouto- tai palautuspaikkaan käytäytyy se lainausmodulissa oman kokoelman kirjojen tavoin eli prosessoituu In Transit -tilaan ja lähtee automaattisesti "matkalla" -tilassa Tampereen oikeaan nouto/palautus -toimipaikkaansa).

Kokeilun aikana olemme sekä kaukopalvelussa että lainauksessa todenneet yhteislainojen käsittelyn huomattavasti helpommaksi kuin etukäteen osasimme edes kuvitella. Varastokirjaston kanssa toteutetun yhdensuuntaisen yhteislainauskokeilun erittäin myönteiset käytännön kokemukset sekä asiakkailta saatu positiivinen palaute ovatkin entisestään vahvistaneet käsitystämme uuden palvelumuodon toimivuudesta ja tarpeellisuudesta.

Yhteislainauksen tulevaisuuden näkymiä

Suomen Voyager-kirjastojen kaukopalvelukokouksessa 20.9.2004 pitämässään esityksessä "UB:n tulevaisuuden näkymät" Linnea-palveluiden edustaja Annu Jauhiainen korosti, että yhteislainaus on tarkoitettu nimenomaan vastavuoroiseksi toiminnaksi useamman eri kirjaston välillä. Toistaiseksi Suomessa ei juurikaan ole vielä kokemuksia vastavuoroisesta yhteislainauksesta, vaikka tekniset edellytykset ovat tähän jo olemassa.

Kaukopalvelukokouksessa jo toteutuneista yhdensuuntaisista kokemuksista käydyn vilkkaan keskustelun lisäksi heräsikin ajatuksia vastavuoroisen yhteislainauksen kokeilemisesta esim. niiden muutaman kirjaston kesken, joilla yhteislainaus Varastokirjaston kanssa on jo käytössä.

Viime vuosina kaukopalvelu on muuttunut yhä monimuotoisempaan suuntaan erilai-

sine kirjastoaineistoinen sekä erilaisine tilaus- ja toimitustapoineen. Myös asiakkaat odottavat kirjastoilta aiempaa huomattavasti nopeampaa palvelua.

Kaukopalvelun ja yhteislainauksen kytkeytyessä kiinnostavalla tavalla toisiinsa Suomen Voayager-kirjastojen kaukopalvelun kehityssuunta onkin kaukopalvelun lähitulevaisuuden keskeisimpiä kysymyksiä. Minkälaista kaukopalvelua kirjastoissamme jatkossa halutaan ja millaisin keinoin tai välinein se on järkevintä toteuttaa? Miten yhteislainaus suhteutuu tulevaisuuden kaukopalvelumalleihin ja –käytäntöihin?

Uudenlaisia palvelumalleja, joiden avulla kaukopalvelun nykyisiin ja tuleviin haasteisiin voitaisiin vastata, saattaisivat olla entistä asiakaslähtöisempien ja –toimimpien tilaus- ja toimitustapojen kehittäminen ja yhtenäistäminen, vastavuoroinen yhteislainaus yhtenä mahdollisuutena ja osin myös vaihtoehtona ns. perinteiselle kaukopalvelulle.

Tamperelaisina kaukopalvelijoina voimme Varastokirjaston kanssa erinomaisesti toteutuneen yhteislainauksoikeilumme jälkeen todeta, et ku ny meinaa eilellää lainastomaailmasa inase ihmee aikoja, nin saa sitte nährä, et kunka ja mimmottisesti täsä kaikesa kohrakkoi ja ollenka viä suikataa...

Tampereenkielistä sanastoa:

Ernomane = hyvääkin parempi, käytetään erityisesti yhteydessä 'vallon ernomane'.

Kohrakkoi = melko pian, tarkoittaa Tampereella: lähipäivinä tai tällä vuosikymmenellä.

Suikata = siirtyä hyppäksenomaisesti kuivalta maalta veteen kädet ja pää edellä; kukaan ei Tampereella suikkaa ns. jalat edellä; sana suklata kuvaa puolestaan sitä, kun ollaan jo uimassa ja lähdetään siitä sukeltamaan.

Tampereenkielisestä sanastosta ja tamperelaisuudesta tarkemmin:

Hyttinen, Hannu. 1995. Pipa päässä rotvallir reunalla: taskusanakirja Tampere-Suomi. Tampere: Kustannus Oy Aamulehti & Tampere-seura ry.

Hyttinen, Hannu. 1999. Musa taskussa pulteriairalla: taskusanatietokirja Tampereesta. Tampere: Kustannus Oy Aamulehti & Tampere-seura ry.

Molemmat teokset saatavissa myös Varastokirjastosta ∩

Kaukopalvelua nääs

*Hannu Markkanen, kirjastonhoitaja
Humanistinen ammattikorkeakoulu*

Olen nyt vuoden verran AMK-kirjastojen edustajana seurannut suomalaista kaukopalvelutoimintaa yhden näköalapaikan, Linnea-kirjastojen kaukopalvelutyöryhmän jäsenenä. Kokoukset ovat aina mielenkiintoisia, mutta varsin usein koen käsiteltävät asiat kovin kaukaisiksi. Pienen ammattikorkeakoulun yksittäisen yksikön näkökulmasta isojen yliopistojen ongelmat tuntuvat olevan kovin etäällä omasta arjesta. Toki niistä varsin pian löytyy myös omaan kirjastoon liittyviä ulottuvuuksia, ainakin siinä mielessä, että ehkä meilläkin joskus...

Tähän lehteen minulta tilattiin provosoiva ja visioiva juttu, mutta kun ei vaan irtoa. Joten ajattelin tarjota teille yleisnäkymän AMK-kirjastojen kaukopalvelutoiminnasta. Ja päädyin siihen, että AMK-kirjastojen kaukopalvelunkin suhteen kirjavaa kenttää saattaa havainnollistaa parhaiten case-tyyppinen esittely yhdestä tämän ryhmän toimijasta.

Humanismia ylevimmillään ...

Kyseinen case liittyy tietysti omaan AMKkiini, Humanistiseen ammattikorkeakouluun, Humak:kiin. Kaksialainen Humak tarjoaa koulutusta humanistisella ja kasvatusalalla sekä kulttuurialalla **12 eri yksikössä, 12 eri paikkakunnalla**. Ete-läisimmät yksiköt ovat Helsingissä ja Kainiaisissa, pohjoisin Torniossa ja muut tietysti sillä välillä, itäisin Joensuussa ja läntisin Turussa. Humakin taustalta löytyy osakeyhtiö, Suomen Humanistinen ammattikorkeakoulu, jonka puolestaan omistavat 12 kansanopistoa. Näiden kansanopistojen opistoasteen opetus siirrettiin Humakiin 90-luvun lopulla ja Humak vakinaistettiin viimeisenä AMK:kina v. 2000.

Koulutusyksiköidemme opiskelijamäärät vaihtelevat 70:n ja 160:n opiskelijan välillä. Kaikissa yksiköissä tarjotaan kirjastopalveluja, kokoelmien koot vaihtelevat 5000-30 000 niteen välillä. Lainauserät ovat aika pieniä, eniten lainoja on Lohjan yksikössä, n. 7000 vuodessa. Kirjastomme ovat yhden työntekijän kirjastoja ja yli puolessa yksiköistä ko. työntekijän työpanos on osa-aikainen tai siihen kuuluu muita tehtäviä. Itse esim. vastaan kirjaston lisäksi Korpilahden yksikön fyysisenä ympäristönä toimivan Alkio-opiston ulkoisesta markkinoinnista. **Kyse on siis pienille opiskelijamäärille palveluja tarjoavista pienistä kirjastoista kovin kaukana toisistaan.** Kun lisäksi kaikissa yksiköissä on myös kansanopisto- ja nuorisosteiden opetusta, lienee helppo hahmottaa toimintaympäristömme monimuotoisuus. **Kuten myös se, että kaukopalvelulle pitäisi olla luonnollinen rooli palvelutarjonnassamme.**

Ja kuitenkin ei...

Meillä näet talon sisällä tilanteet ja tarpeet vaihtelevat huomattavasti. Osa yksiköistämme sijaitsee yliopistokaupungeis-

sa, joten opiskelijat hankkivat omasta kirjastosta puuttuvat teokset omatoimisesti valtaosin juuri yliopistokirjastoista. Kulttuurituottajia kouluttava Kauniaisten yksikkö on tällainen ”helppo” tapaus. Aihealue on sen tyyppinen, että kirjallisuutta on saatavilla pääkaupunkiseudun kirjastoissa ja lisäksi ao. yksikön kirjasto omistaa Humakin laajimman kokoelman, lähes 30 000 nidettä. Vastaavasti myös Turun ja Korpilahden kulttuurituottajia kouluttavat yksiköt pystyvät täydentämään omia kokoelmiaan lähiyliopistojen avulla.

Kansalaistoiminnan ja nuorisotyön koulutusta antava Haapaveden yksikkö on kirjastopalvelujen osalta hiukan ongelmallisempi. Yksikkökirjaston omat kokoelmat eivät aina riitä, sijaintipaikkakunta ja sen yleinen kirjasto ei ole suuren suuri eikä yliopistokirjastoakaan ole aivan nurkan takana. Em. tapauksessa kaukopalvelulle epäilemättä on tarvetta. Vastaavassa tilanteessa ovat esim. Tornion ja Joutsenon yksiköt.

Ääripää ongelmien suhteen on Kuopion yksikkömme, jossa koulututetaan viittomakielen tulkkeja. Yksikkö sijaitsee yliopistokaupungissa, joten resurssien pitäisi tältä osin olla kunnossa. Viittomakielen tutkimus ja koulutus on Suomessa kuitenkin keskittynyt muutamaankin paikkaan, joista Kuopion lisäksi Humakin kirjastotoiminnan piirissä on Kuurojen Liiton kirjasto (tuottaa kirjastopalvelut Helsingin yksikölle). Sitä, mitä näiden kirjastojen omista kokoelmista ei löydy, on vaikea paikata kaukopalvelunkaan avulla. Toki Kuopion yksikössä käytetään muutakin kirjallisuutta, joten kaukopalveluakin tarvitaan.

AMK-opetuksen lisäksi oman värinsä tuovat kansanopistupuolen tarpeet. Oma työpaikkani Alkio-opisto sekoittaa soppaa tarjoamalla avoimen yliopiston perusopintojen arvosanaopetusta 27:ssä ja aineopin-

tojen opetusta 11 eri aineessa. Kurssi-kirjakokoelmamme sisältää n. 1500 eri nimekettä. Tenttikirjallisuus ei meidän kohdalla olekaan mikään ongelma, sitä voimme loppuunmyytyjä teoksia lukuunottamatta hankkia kiitettävästi. Ongelmaksi muodostuu aineopinnoissa tarvittava syventävä kirjallisuus, jota meidän n. 8000 niteen kokoelmassa ei vain ole riittävästi. Samoin meiltä puuttuvat monet opinnoissa tarvittavat artikkelit, sillä lehtikokoelmamme on varsin suppea. Kuten arvata saattaa, itselläni on em. johtuen aikamoiset intressit kaukopalvelun suhteen.

Kaiken tämän syvin olemus eli missä siis mennään

Kuten jo ehkä arvasittekin, kaukopalvelutoiminta on tällä hetkellä... Ajattelin ensin kirjoittaa, että varsin suppeaa, vaan tulipa mieleen tuo mittakaavaa. Oma yksikköni näet lienee suurin kaukolainaja, tänä vuonna tulee sata tilattua lainaa täyteen. Kun tämän suhteuttaa Korpilahden lähilainaukseen (viime vuonna reilut 5000 lainaa) ei tilanne ole ihan toivoton. Koko Humakin osalta tuo suhde hiukan tasoittuu, sillä kuten jo aiemmin totesin, osa yksiköistämme ei kaukolainaa kirjoja. Vuositasolla liikumme n. 500 lainassa, kun suurimmat AMK-kirjastot pyytävät muutamia tuhat kaukolainaa vuodessa.

Humakin omaan aineistoon kohdistuvia pyyntöjä sen sijaan tulee vain parisenkymmentä vuodessa. Tasapuolisuus on siis varsin kaukana. Toki on kuitenkin huomattava se, että yksiköiden välinen lainaus on meillä varsin aktiivista eli pyrimme aina ensisijaisesti hankkimaan kirjan oman talon sisältä.

Suurin syy siihen, että meidän aineistoa ei lainata, lienee Humakin tuntemattomuus ja yhteiskantamme nuori ikä (otettu käyt-

töön 12/03). Tietyntyyppisiä kirjoja ei edes osata meiltä etsiä. Linda-tyyppisen yhteisluettelon puuttuminen hankaloittaa hakemista jonkin verran, tosin Voaygerin monihaku korvaa tilannetta jonkin verran. Me emme myöskään itse tee tilaamista helpoksi. WWW-sivumme ovat rakentumassa ja esim. minkäänlaisia kaukopalvelulomakkeita meillä ei ole ulkopuolisille tilaajille tarjota. Lisäksi on huomattava se, että valtakunnallisesti kaikkein kiinnostavimman yksikkökirjastomme, Helsingin yksikön palvelut tuottavan Kuurojen liiton kirjaston aineistot puuttuvat tietokannastamme. Tuon kirjaston mukana olo todennäköisesti lisäisi meille tulevia aineistopyyntöjä.

Aineistotyyppien osalta suoritteet kohdistuvat melko lailla tasapuolisesti artikkeleihin ja kirjoihin. Korpilahden yksikön kaukolainatapahtumista valtaosa on jäljenpepyntöjä, lainaksi tilaan pääasiassa omasta kokoelmasta puuttuvia loppuunmyytyjä tenttikirjoja. Tilanne tuntuu olevan samantyyppinen myös muissa yksiköissämme.

Mitään erityisiä kaukopalveluperiaatteita meillä ei ole. Tosin pyrimme ensisijaisesti lainaamaan muista yksiköistämme, mutta toisaalta esim. itse lainaan teoksen sieltä, mistä sen nopeimmin koen saavani. Raha ei ainakaan Korpilahdella kaukolainojen osalta ole ollut vielä ongelma. Voin tilata kirjat haluamastani paikasta, enkä myöskään veloita asiakkailta mitään tilaamistani lainoista. Tämä on siis tilanne ainoastaan Korpilahdella ja menettelyn perusteena on se, että monet asiakkaistani (kansanopistopuolelta) maksavat varsin paljon opiskelustaan.

Tulevaisuudesta Humakin vinkkelistä ...

Vaikka tässä keskitynkin kaukopalveluun, on meillä tietysti suunnitelmia verk-

koaineistojen käytön tehostamisesta. Yksiköiden fyysisen etäisyyden takia tämäkin on varsin luonnollista. Sattuneesta syystä verkkoaineistojen hyvä saatavuus yleensä pienentää kaukopalvelun tarvetta...

Mutta verkosta ei välttämättä löydy kirjoja. Humak-opiskelulle on näet tyyppillistä se, että opiskelijat voivat koulutusohjelmansa sisällä erikoistua varsin laaja-alaisesti. Käytännössä tämä tapahtuu työssäoppimisen avulla, joita opintoihin sisältyy paljon. Kirjastossa asiaan törmätään yleensä opinnäytetyövaiheessa. Korpilahden kulttuurituottajien yhden vuosikurssin opinnäytetyön aiheet liittyivät mm. elokuvaan, kirjan kustantamiseen, tanssiproduktion tuottamiseen, nukketeatteriin, lasten kulttuuritapahtumaan sekä kunnan kulttuuritoimen hallintoon. Kirjaston näkökulmasta varsin haasteellista. Näin laajalla skaalalla kun ei kirjoja omasta kokoelmasta juuri löydy. Kaukopalvelulle siis riittää tilausta ja siinä mielessä itse aion olla mukana kehittämässä Humakin kaukopalvelukäytänteitä. Toki me tietysti samaan aikaan kehitämme myös talon sisäisiä toimintoja mm. pdf-tiedostojen osalta.

Valtakunnan tasolla tärkein valmisteilla oleva asia lienee uuden kaukopalveluohjelmiston hankinta (tai hankkimatta jättäminen). Vaikka itse nykyisillä kaukolainamäärillä koen, että kaukolainaohjelmisto ei Humakin prioriteeteissa ole ensimmäisenä, tiedän, että osa AMK-kirjastoista sitä jo lainamääriensä takia kipeästi kaipaisi. Linnea-kirjastojen tekemät päätökset heijastuvat tietenkin AMK-puolelle ja mielenkiinnolla mekin asiaa seuraamme.

UB ja sen käytön laajentuminen on toinen mielenkiinnon kohde. Humakin näkökulmasta tosin vain Varastokirjaston kanssa. Sen verran olen seurannut omien

opiskelijoiden touhuja, että ihan vapaaseen lainaamiseen kirjastosta kuin kirjastosta en usko. Omankin talon sisäiset pelisäännöt ja toimintatavat tuntuvat olevan kovin vieraita vielä opetussessioiden jälkeenkin. Syynä voi toki olla opetuksen keho tasokin. Kaikesta huolimatta asia meitä kiinnostaa.

Entäpä Varastokirjasto?

Varastokirjasto on minulle tärkein kaukopalvelun työväline. Palvelun nopeus ja varmuus on kiitettävää, mutta toki myös se, että palvelu on ilmaista. Artikkeleiden toimitus pdf-tiedostoina on pelastanut monta työpäivääni. Saman tyyppisiä kommentteja tuli muuten kaikista muistakin Varastokirjastoa käyttäneistä yksiköistämme.

Suurin este Varastokirjaston käytöllä liittyy uuden aineiston puuttumiseen kokoelmista. Parin kolmen vuoden viive uusimman aineiston osalta on iso, kun tiedämme, että kirjan elinkaari kirja-kaupassa on lyhimmillään enää pari kuu-kautta. Sama koskee tietysti lehti-artikkeleita. Mielelläni ainakin itse lainaisin

myös uusimmat artikkelit Varastokirjaston kautta. E erityisen tärkeää onkin kirjaston kokoelmien kartuttaminen niin kysytyimpien nimekkeiden nidemääriä lisäämällä kuin kokoelmista vielä puuttuvia nimekkeitä hankkimalla. **Tähänhän me kaikki Varastokirjaston asiakkaat voimme omalta osaltamme vaikuttaa.**

Tietynlainen, itselläni eteen tullut ongelma, on se, että Varastokirjasto lainaa kokonaisia lehtiä. Ymmärrän toki, että lukija mielellään haluaa lehden käteensä, mutta silloin minä, joka yleensä haluan saada tietyn artikkelin, joudun odottamaan kokonumeron palautumista. Tällöin pyyntö lähtee yleensä toiseen kirjastoon.

Kaiken kaikkiaan itse näen Varastokirjaston merkityksen koko valtakunnan tasolla niin suurena, että sen toimintaedellytyksiä uusimman aineiston lainaamisen osalta pitäisi parantaa myöntämällä Varastokirjastolle vapaakappaleoikeus. Toki tällä turvataan vain Suomessa painetun uuden aineiston saatavuus, mutta sokeasti omaa pesääni tuijottaen koen sen riittävän ainakin meille erinomaisesti...